

Voorwoord ter inleiding.

Alvorens ik u mijn belevenissen ga verhalen die ik mee moest maken in één van de kleine doch meest gevreesde strafkampen van Duitsland, wil ik eerst hulde brengen aan hen die in de strijd voor de vrijheid van Volk en Vaderland, in en buiten die kampen het leven hebben gelaten.

En het zijn er niet weinig geweest.

Honderden jonge kerels hebben één doel voor ogen gehad, n.l. "Nederland ons Vaderland" moet vrij worden van alle Duitse smetten, desnoods ten koste van goed en bloed.

Zo is het werkelijk geworden, dat na 5 lange jaren van zware verdrukking wij thans kunnen mede juichen, "Nederland is herrezen".

Maar laten wij nimmer vergeten dat dit offers heeft gekost.

Offers van onze Bondgenoten en van onze illegale Strijders, aan wie wij mede dank zijn verschuldigd dat wij thans weer ruim kunnen ademhalen in een vrij gevochten Nederland.

Vreselijk is het lijden geweest, dat zij moesten doormaken onder de druk van de Duitse dwingelandij.

In de concentratiekampen werden zij vaak doodgemarteld en lieten zij hun leven onder de hand van de beul.

Zij waagden liever hun leven, dan dat zij hun makkers zouden verraden.

Laten wij daarom een eerbiedig saluut brengen aan deze Helden die ontzaglijk veel geleden hebben en hun leven lieten voor onze bevrijding.

"Hulde aan U onbekende Strijders"

Thans kan ik vertellen hoe ik als illegaal werker werd opgepakt en waar ik met honderden Nederlanders heb gevangen gezeten en waar ik het lijden gezien heb en mee door moest maken.

Dit kleine boekje schrijf ik niet om sensatie te verwekken, maar dit schrijf ik opdat u een helder en waarachtig beeld zult krijgen van het leed dat is geleden door vele illegale Strijders.

de schrijver

HOOFDSTUK I

Het begin van mijn lijden en avontuur.

Het was op een koude wintermorgen in januari 1945, toen ik ontwaakte uit een lichte slaap. Ik rekte mij eens uit, wreef mijn ogen uit en herinnerde mij, dat ik er weer op uit moest om inlichtingen in te winnen aangaande mijn illegale werk in de ondergrondse beweging. Door de tijdsomstandigheden was ik genoodzaakt onder te duiken om zodoende uit de handen van de mof te blijven .

Thans moest ik er op uit om inlichtingen zien te krijgen van een Hollandse spion, die voor de Duitsers werkte. Een haat flikkerde in mij op tegen al wat verrader heette.

Het was voor mij onbegrijpelijk dat er nog Hollanders waren die hun krachten gaven aan het land, dat ons volk en vaderland reeds 4! jaar had geknecht.

Ik kleepte mij vlug aan en nuttigde beneden in de huiskamer een smakelijk ontbijt, niet wetende dat het maanden zou duren, ",voordat ik weer achter deze huistafel zou zitten en in het geheel niet denkende dat ik thans een tijd tegemoet ging van avontuur, emotie, ellende en lijden. Nadat ik mijn papieren, enz. had nagekeken of alles wel in orde was, nam ik afscheid van mijn verloofde, die mij op het hart drukte om toch vooral op te passen dat ik niet in handen van de mof zou vallen, wat ik haar direct beloofde.

Het was mij gelukt om twee en een half jaar uit handen van de mof te blijven, dank zij de medewerking van anderen. De laatste tijd had ik de volle medewerking gehad van de burgermeester en de plaatselijke voedselvoorziening. Deze waren het, die mij de laatste tijd papieren hadden verstrekt en mij z.g. bij de voedselvoorziening hadden geplaatst, later zou blijken dat één van deze papieren mij de strop om zou doen.

Thans was ik er blij mee, want hierdoor was het mij mogelijk geworden om in het openbaar van het schip "Vertrouwen" af te gaan, waar ik de laatste tijd in ondergedoken was geweest. Deze papieren kwamen nu ook ten goede, doordat ik van het schip af moest om zodoende de inlichtingen te bemachtigen die ik nodig had. Het afscheid was genomen en ik repte mij naar de auto, die de bemanning en ons zou vervoeren naar de kop van Noord-Holland, waar de "Vertrouwen" gemeerd lag.

Daar ik door mijn werk in Noord-Holland goed bekend was met de wegen, was ik genoodzaakt om het laatste eind naast de chauffeur plaats te nemen. Maar al gauw had ik er spijt van dat ik niet meer achterin zat, want al spoedig ontspan zich een gesprek tussen ons, waaruit ik al spoedig bemerkte, dat ik met een politiek dwaallicht had te doen.

De chauffeur ontpopte zich n.l. als een N. S. B.-er.

Wat tenslotte de plicht van alle Nederlanders is, deed ik ook, door hem te overtuigen van zijn dwaling en te zeggen dat hij verkeerd was ingelicht. Eindelijk kwamen wij op de plaats van bestemming aan, maar hoorden daar tot onze grote spijt, dat wij nog niet naar Friesland konden overvaren vanwege de vele ijsgang die er was. Dit was zeer jammer, want de "Vertrouwen" moest aardappelen in zijn ruimen bergen voor de noodlijdende bevolking van West-Nederland. Een lange week werden wij op de proef gesteld, maar eindelijk was het zover, dat de "Vertrouwen" door de baren van het IJsselmeer kliefde. Vlugger dan ik dacht liepen wij Staveren binnen, waar de papieren getoond moesten worden. Het schip werd doorzocht, de bemanning gecontroleerd en wij konden verder gaan. Dit liet de schipper zich geen tweemaal zeggen, want het zag er naar uit dat we spoedig volop in de winter zouden zitten. Warns werd binnengestoomd en daar brachten wij een nacht en een zondag door. Nu leek het er maandagmorgen veel op dat wij niet verder zouden komen, het was één en al ijs. Toch werd het geprobeerd en het resultaat was dat wij 'smiddags in Sneek belandden, waar wij door het ijs belemmerd niet verder konden. Daarbij kwam nog dat de vorst flink doorzette, want reeds was men de andere dag op de grachten van Sneek aan het schaatsenrijden. Wij hadden dus pech.

Hier in Sneek zou ik ondervinden, wat voor lage individuen er onder de Duitse en Nederlandse S. S. thuishoorden.

Nadat ik enige dagen in het vooronder van de "Vertrouwen" had gezeten, wilde ik toch ook wel weer eens de (beperkte) vrije natuur in. Zo vatte ik het plan op om per fiets mijn broer (welke ik reeds ander half jaar niet meer gezien had) op te zoeken, om vandaar uit te proberen actief werk te verrichten.

Hoewel het flink gesneeuwd had en er zodoende een : ± 30 cm dik pak sneeuw lag, stapte ik donderdag de 25e januari op de fiets en reed ik door het stadje heen in de richting van Leeuwarden. Aan de rand van de stad gekomen, zag ik in de verte de glimmende uniformen van een vijftal soldaten van de grenswacht. Zonder enige sporen van angst te tonen, toonde ik hun mijn bescheiden, met een voorgevoel in mijn binnenste, dat het toch wel eens mis zou kunnen gaan. Alles werd nagekeken, maar in orde bevonden.

Enigszins opgelucht stapte ik met frisse moed weer op en reed verder. Mijn fiets had mij ongeveer 3 à 4 km gedragen, toen ik pech kreeg. Het pedaal van de fiets knapte af en ik kon lopen. Juist had ik het hopeloze geval bekeken en ik wilde terugkeren, toen een drietal van de grenspolitie plotseling naast mij van hun fietsen stapten. Er werd mij naar mijn papieren gevraagd, die ik direct en goedsmoed afstond. Daarop werd mij gevraagd, hoe de burgemeester heette, die mijn papieren had ondertekend, welke ik zonder aarzeling noemde.

Groot was mijn verwondering en mijn schrik, toen de leider van het schone trio mijn papieren in zijn zak stak en mij toeschreeuwde in zijn landstaal, dat ik valse papieren had en gelastte om mee terug te keren naar Sneek.

De drie heren in uniform stapten op hun fiets en mij werd toegeschreeuwd, dat ik met de fiets aan de hand in flinke galop voor de drie schoelie's uit moest draven. De eerste 250 meter ging het schijnbaar bijzonder goed, want ik hoorde geen enkele schreeuw achter mij, dus bleef ik in een kalm sukkeldrafje voortlopen. De tweede 250 meter viel mij echter al lang niet mee, want het ging nog steeds door een dikke sneeuwlaag. Voordat ik één kilometer gelopen had, hing mijn tong mij op de schoenen en kon ik niet meer. Zodoende ging ik stapvoets lopen, maar dat mocht schijnbaar niet van het trio, want voordat ik erop verdacht was, kreeg ik plotseling een hevige klap van een geweerkolf in mijn nek, die mij bijna voorover deed tuimelen en mij noodzaakte weer voort te hollen. Die klappen kreeg ik tot vijfmaal toe, met de verzekering erbij, dat als ik niet bleef doorhollen men mij het hardlopen wel zou leren. Aan alles komt een eind en zo ook aan mijn uithoudingsvermogen. Een plotseling opkomende driftbui deed mij geen stap verder meer lopen. Ik verzekerde het geboefte, dat al sloegen ze mij ook dood, ik straks geen stap meer hard kon lopen. Wonder boven wonder kreeg ik geen slaag meer om voort te hollen, maar stapte het trio van hun fiets om me te vergezellen.

Zo naderde ik Sneek opnieuw, mij in het geheel niet bewust dat mij een vreselijke tijd boven het hoofd hing. Nog dacht ik steeds, dat men mij wel weer zou laten lopen, doch alles pakte geheel anders uit dan dat ik ooit had kunnen dromen.

De deur van het huis van de grenspolitie werd netjes voor mij geopend en ik mocht gaan zitten. Mijn papieren werden doorzocht en aantekeningen werden opgeschreven. Verder werd ik met rust gelaten, wat mij ontzaglijk meeviel na al die slagen, die ik van hen had ontvangen. Doch het zou echter niet zo blijven, want 5 minuten later werd ik overgebracht naar het gebouw van de S.D. aan de Leeuwarderweg .

Toen begon mijn hart rikketik te slaan en vroeg ik mij zelf af, wat ik bij deze honden zou beleven, want zij stonden nu niet bepaald gunstig aangeschreven.

Ik werd alleen gelaten in een verbindingsportaal en daar schoot mij plotseling te binnen, dat ik een valse Ausweiss in mijn portefeuille droeg. Het gevaar hetwelk eraan verbonden was vergetende, deed ik een greep naar mijn binnenzak en zocht haastig naar het valse papier, dat zijn oorsprong had gevonden in Noord-Holland en waar enige gegevens op vermeld stonden.

Eindelijk kreeg ik het te pakken en stopte het zodoende snel achter mijn kiezen om het te vernietigen. Het volgende moment schrok ik geweldig. Plotseling werd met geweld een deur opengegooid en voordat ik goed en wel besepte wat er gebeurde, sprongen er drie soldaten van de S.D. mij boven op mijn huid. Direct realiseerde ik de toestand waarin ik mij bevond en begreep hun bedoeling. De keel werd mij met kracht dichtgeknepen, opdat ik daardoor mijn mond open zou doen en zij het Ausweiss konden bemachtigen. Men had echter geen rekening gehouden, dat de jiu - jitsu-sport mij bekend was. Met een paar vlugge grepen had ik mij van 2 moffen ontdaan en daar de derde mij achter op mijn rug hing, kon ik dit heerschap met een flinke schouderworp van mij afwerpen.

Dit werd mij helaas noodlottig. Nummer drie kwam tegen een grote kantoorruit terecht, die niet bestand was tegen die druk. De scherven kwamen kletterend naar beneden. Dit keer brachten de scherven mij geen geluk, maar wel zeven andere S.D. soldaten, die op het lawaai aan kwamen draven.

Spoedig was ik nu overmeesterd en kreeg men het geheel verkouwde papiertje te pakken. Ik kreeg een paar hevige slagen met de vlakke hand midden in mijn gezicht, wat mij een bloedneus bezorgde.

Als intermezzo kreeg ik een ontzettend pak slaag en werd daarop verhoord, wat hun niets opleverde. Bij fouillering had men een tweetal aantekenboekjes gevonden, waarin enkele gegevens voor mijn werk stonden, voor de beulen echter onleesbaar.

Zo goed als ik er toe in staat was, verzekerde ik hen dat ik onschuldig was. In hun ogen was ik een Hollands Schweinhund, die beschuldigd werd van onderduiking, verzet tegen de weermacht en medeplichtig aan illegaal werk. Mij werd medegedeeld dat ik er nu genadig van afkwam, maar dat ik met enige tijd maar op het ergste moest rekenen. Bij het horen van deze ijsskoude woorden voelde ik het bloed uit mijn hoofd wegvloeien. Ik dreigde tegen de grond te slaan, maar ik wist mij staande te houden. Direct daarop werd ik naar het politiebureau overgebracht onder strenge bewaking van drie S.S. boeven. Er werd mij eerst

een revolver onder de neus geduwd met de verzekering erbij, dat als ik mijn hoofd links of rechts zou draaien, of als ik mijn benen in de verkeerde richting zou zetten, ik direct zonder pardon zou worden neergeknald.

Het was voor mij een hele opluchting, toen ik in een éénpersoonscel bij de politie werd gestopt.

Verwonderd keek ik op toen ik in deze kleine cel nog 5 gevangenen zag zitten. Spoedig ontspan zich tussen ons een gesprek en uitten wij onze verontwaardiging tegenover de verraderlijke landwachters, die ons moesten bewaken.

Daar ik vanaf mijn geboorte een christelijke opvoeding genoten had en ik op latere leeftijd uit overtuiging lid werd van de Nederlands Hervormde Kerk was het voor mij een troost in die moeilijke ogenblikken, toen ik met vreugde de woorden van een vroegere gevangene las, die deze in de muur van de cel had gebeiteld:

"Niet klagen maar dragen en bidden om kracht"

In die omstandigheden viel het heus niet mee! maar eenmaal gedaan! gaf het mij toch voldoening. De andere dag werden wij allen naar het huis van bewaring te Leeuwarden overgebracht. Als oud Leeuwardenaar had ik mij nimmer kunnen voorstellen! dat ik ooit nog eens achter de vier dikke muren zou komen van de gevangenis.

De behandeling die wij daar ontvingen was voor een gevangene zeer goed te noemen.

Natuurlijk kan men beter aan moeders pappot zitten, maar slecht, kon en mocht men het niet noemen. Men bracht mij naar een vierpersoonscel met slaapzaal waar wij met ± 30 man bijeen waren. Hier heerste een goede verhouding tussen de mannen onderling. Als begroetingswoord werd mij psalm 23 voorgelezen! waarvan de eerste 2 verzen mij ontroerden, n.l.

"De herder is mijn Heer!

Mij zal niets ontbreken"

Deze woorden, die zijn mij tot een steun geworden op de latere lijdensweg.

Doordat wij werden bewaakt door bewakers van de goede richting lukte het mij briefjes naar buiten te smokkelen om in contact te komen met mijn broer, maar ook deze mocht het niet gelukken om mij vrij te krijgen. De 30ste januari kregen enkele personen, waaronder ook ik behoorde, bericht, dat zij op transport zouden worden gesteld. Waarheen wist geen mens ons te vertellen. Tegen de avond zouden wij met ± 125 gevangenen vertrekken. Met mijzelf had ik al uitgemaakt! dat ik de eerste de beste kans tot ontsnappen waar zou nemen, want wie

kon ons zeggen, wat ons in één van de gevreesde Duitse gevangenkampen te wachten stond. Zo naderde dan het ogenblik, waarop 125 mannen weer de frisse lucht in gingen.

Hartverscheurend waren de tonelen, die zich op de weg van de gevangenis naar het station afspeelden.

Schreiende ouders, die voor het laatst misschien afscheid wilden nemen van hun kinderen, werden door karabijn en revolver op behoorlijke afstand gehouden. Vrouwen gilden om hun mannen en kinderen huilden om hun pappie. Het was een opluchting voor ons allen, toen wij eenmaal onder de overkapping van het station stonden in afwachting van de trein, die ons zou moeten vervoeren naar het onbekende oord.

Groot was mijn blijdschap, toen ik een vriend van mij ontdekte, die als agent het transport tot Groningen zou moeten begeleiden. Van hem kwam ik te weten dat dit transport naar Wilhelmshaven zou vertrekken, waar wij ons verblijf zouden vinden in één van de kleine doch meest gevreesde strafkampen van Duitsland.

Toen ik dit hoorde overlegde ik met mijn makker van de Schaaf, de agent, op welke wijze ik mij er uit kon redden. Mijn netelige positie had ik hem verteld, en wij kwamen tot de conclusie, dat ik maar zou trachten te simuleren in de hoop dat men mij in Groningen naar het ziekenhuis zou brengen.

Nadat wij drie lange uren in sneeuw en koude hadden staan te wachten, werden wij met alle 125 man in een grote veewagen gestopt. Het was er vreselijk benauwd, want wij stonden als haringen in een ton.

Halverwege Groningen kreeg ik op een gegeven moment een z.g. flauwte en liet mij languit tussen de anderen invallen, terwijl ik hevig begon te kreunen. Direct was er een dokter bij mij (ook een gevangene), die mij reeds door middel van mijn broer kende. Deze was het, die constateerde, dat ik een of andere zware ziekte had en achtte het noodzakelijk, dat ik in Groningen naar het ziekenhuis zou worden overgebracht. Inwendig had ik veel plezier, dat alles zo goed slaagde, en dat terwijl ik lag te kreunen en te steunen of ik ieder moment kon bezwijken. Voorzichtig werd ik door vier Leeuwardenaren de trein uitgedragen, terwijl v.d. Schaaf mij toefluisterde, dat de Groninger K.P. mij die nacht uit het ziekenhuis zou bevrijden. In het station moest ik een poosje wachten op de ziekenauto, die mij naar het ziekenhuis zou vervoeren. Maar wat liep alles geheel anders dan ik mij eerst had voorgesteld.

In plaats dat men mij volgens afspraak naar het Academisch ziekenhuis bracht, bracht men mij 's nachts om één uur regelrecht naar het huis van bewaring, om aldaar in het hospitaal te worden opgenomen. Nu had ik gelukkig dat voorrecht, dan men midden in de nacht het huis van bewaring niet wilde openen, daar men bang was voor een overval van de B.S.

Goede raad was duur, men wist niet wat men met mij aan moest vangen. Jammer genoeg kon ik mijn mondje niet in hun gesprekken roeren anders was het zeker heel anders gelopen, als het nu ging. Maar ja, ik was immers z.g. erg ziek.

Eindelijk was men het schijnbaar eens geworden, want de auto zette zich weer in beweging. Ik popelde eigenlijk van verlangen om te weten of ik naar het ziekenhuis zou gaan, dan zou ik tenminste met een uurtje door de K.P bevrijd worden. Maar ook deze keer had ik pech. Er werd namelijk gestopt voor het politiebureau, waar ik tegen wil en dank naar binnen gebracht werd. Het vervelendste was echter, dat ik niet kon gaan slapen, maar dat ik mijn simulatie voort moest zetten, wilde ik niet te veel in de gaten lopen. De andere dag de 31e januari, werd ik bezocht door een dokter van de S.D. en iemand van de Gestapo.

Een siddering liep langs mijn lichaam bij het zien van deze individuen. Zou ik mijn komediespel vol kunnen? Men begon mij te onderzoeken, maar vond geen afwijkingen, die mij zoveel gekreun en pijn zouden kunnen veroorzaken.

De heren begrepen schijnbaar, dat ik simuleerde, want men begon mij vragen te stellen.

Dit ging ongeveer twee uur voort, totdat men mij in een paar strikvrAGEN te pakken had. Zij hadden mij met recht te pakken, want ik kreeg er op een reuze manier van langs met een originele gummiknuppel, die mij zoveel pijn veroorzaakte, dat ik thans werkelijk begon te kreunen. Daarna werd ik met de nodige vloeken en scheldwoorden in een abnormaal kleine cel gestopt.

Het was om je verstand te verliezen. Anders niets dan een kleine beknopte ruimte met vier muren en bijna geen frisse lucht. Daarbij nog, dat men niets anders kon dan op de grond gaan zitten en zo je dagen door te brengen.

6 februari was mijn verjaardag en was daarom wel één van mijn moeilijkste dagen. Het is voor mij heus geen wonder dat er mensen geestesziek uit die cellen vandaan kwamen.

Met blijdschap ontving ik dan ook het bericht dat ik met anderen de 9e februari zou vertrekken naar het beruchte strafkamp in Wilhelmshafen.

Hoe ik het daar negen lange dagen in die bekrompen ruimte heb kunnen uithouden is mij thans nog een raadsel.

Eindelijk was het zover, dat wij onder de arendsogen van de S.D. die avond om half elf naar het station werden vervoerd. Eten had men ons niet meegegeven en wij dachten dus niet anders dan dat wij morgen wel een warm maal zouden ontvangen. Wat werden wij echter in alles teleurgesteld! Met in iedere kleine veewagen veertig man te hebben geherbergd, (er waren er vier) reden wij met veel oponthoud op Duitsland aan, waar wij de 10e februari in de morgen om half elf over de greppel (de grens) gingen.

Ons was meegedeeld, dat wij in Wezer warm eten zouden krijgen en van het stationstoilet gebruik zouden mogen maken. Maar eenmaal in Wezer aangekomen, kregen wij noch het één, noch het ander. Het volgende station zou het nu worden gegeven.

Onderhand werd de atmosfeer ondraaglijk in de wagen. Een ieder deed zijn behoeften in een hoek van de wagen en de lucht was vreselijk. Doch ook op het volgende station was geen eten voor ons, ja er werd zelfs niet naar ons om gekeken.

Onder de Hollandse mannen werd de stemming prikkelbaar maar hoe kon het ook anders met een lege maag en dan te verkeren in een ondragelijke lucht.

In de nacht wilde ik het proberen om met een andere kameraad de vlucht te nemen. Door het verbreken van een paar planken was onze kans groot, dat wij zouden slagen. Helaas werden wij echter belemmerd door onze eigen mannen, die bang waren dat het hun leven zou kosten als het ons gelukte om te ontkomen. Zodoende moesten wij hiervan afzien. Toen begonnen wij ons langzaam te realiseren wat voor mensen de Duitsers waren. In het algemeen genomen waren de meesten schoften in staat van verdierlijking.

Want bij mij zijn het geen mensen meer, die een ander mens twee en een halve dag zonder eten en drinken laten zitten in een stinkende wagen. In mijn binnenste was het gaan koken, en kreeg ik een hekel, ja ik verafschuwde alles wat Duitser heette.

Na een vreselijk lange reis over Leer en Oldenburg te hebben meegemaakt, kwamen wij de 11e februari 's avonds om 11 uur in Wilhelmshafen aan.

Nadat wij enkele vrije Hollands arbeiders hadden uitgehoord, begrepen wij wel dat wij beter in Groningen of Friesland hadden kunnen blijven, want dat wij hier midden in de hel werden geplaatst.

Al heel spoedig zou blijken dat dit bewaarheid werd. Wij waren juist van plan om maar te proberen of wij nog wat konden slapen, toen met vrij veel bombarie de deuren van onze wagens open werden geduwd en wij ons door een paar hese stemmen werden toegeschreeuwd: "Er aus, er aus, loos kommen, tempo, tempo." Wij werden gestompt, geduwd en gedrongen totdat wij eindelijk met onze bagage 4 aan 4 stonden op de ruine van wat eens het station Wilhelmshafen was geweest. En daar ging het in marstempo op het beruchte kamp aan.

Daar het volle maan was, konden wij in ogenschouw nemen, wat eens een schone havenstad was, maar welke door de Tommie's op een ontzagwekkende wijze was gebombardeerd, zodat er niets meer dan een puinhoop van over was gebleven.

Onderweg naar het kamp leerden wij enigszins de mannen kennen, die ons daar in het kamp

moesten bewaken. Het was niets anders dan een gehouw en gesnouw, alsof wij de ergste boeven waren. Nadat wij ongeveer drie kwartier hadden gelopen, kwamen wij eindelijk bij het kamp aan. Hier begon voor ons een bange en vreselijke tijd, die ons het hart deed beven. Velen van hen, die hier thans gezond naar binnengingen zouden nimmer meer uit dit voorportaal van de hel levend vandaan komen.

HOOFDSTUK II

In het voorportaal van de hel.

Moe en afgemat stonden wij voor het $\pm$ 400 m³ grote kamp te wachten. In het schijnsel van de 4 schijnwerpers, die op de hoeken van het kamp stonden opgesteld, ontdekten wij 2 grote barakken, de z.g. oude en nieuwe barak, een keuken en ontluizingsinrichting. Wij stonden in afwachting voor een hek van 3 dubbel dik prikkeldraad, wat bij sommigen de angst voor het kamp vergrootte.

Eindelijk werden wij door een zekere Bos, de lager oudste, die zich later als beul en vijand ontpopte, naar de nieuwe barak gebracht, waar ons de mededeling werd gedaan, dat wij pas de volgende dag te eten zouden krijgen en dat wij ons nu maar lekker te slapen moesten leggen in het beetje stro, dat uitgespreid lag op de grond. De meeste luitjes stond dan ook het huilen nader dan het lachen.

Zo goed als het mogelijk was schikten wij ons in onze voorlopige toestand en probeerden om een beetje te gaan slapen. Midden in de nacht werd ik wakker en hoorde ik iemand tegen mijn slaapje zeggen;

"Zeg boy, je mag er wel om denken hoor, maar morgen wordt jullie medegedeeld, dat je naar een ander kamp gaat en moet je met je bezittingen aantreden. Je gaat dan echter in het geheel niet naar een ander kamp toe, maar jullie wordt in de wacht alles afgenomen wat je bij je hebt en daar gaan de moffen mee strijken. Je raakt er kwijt goud, geld, sieraden, kleren, schoenen, eten, tabak, ja te veel om op te noemen."

Alles raak je letterlijk kwijt.

Hij vroeg ons nog om eten, maar wij konden het hem echter niet geven daar wij zelf in geen 2 dagen iets hadden genuttigd. Uit zijn verhalen konden wij opmaken, dat men wel een zeer sterke body moest hebben om het in dit kamp tot een goed einde te brengen.

Die nacht kwam er van mijn slapen niets meer, maar dacht ik met heimwee terug aan allen die mij lief waren in het Vaderland"

De volgende morgen mochten wij uitslapen en werden zodoende om 8 uur geroepen om koffie en brood te halen. Dit lieten wij ons geen twee maal zeggen, want wij hadden een honger als wolven. Maar wat was onze teleurstelling groot, toen wij een pannetje zwart gekookt goorwater kregen met een klein hompje verzuurde kuch. Dit was de heerlijke maaltijd waar wij zo naar hadden verlangd. Een uurtje later kwam de bewuste Bos ons

mededelen, dat wij naar een ander kamp overgebracht zouden worden. Wij hadden onze voorbereidingen reeds getroffen, omdat wij wisten dat dat een grove leugen was. Mijn verlovingsring had ik maar in mijn fundament gestopt, opdat ik die maar mocht behouden en hij niet in handen van de grootste dieven ter wereld zou vallen.

Op een gegeven moment kwamen er enige soldaten, waaronder een berucht Feldwebel de barak binnenstormen, met de mededeling van: "Los Mensch, tempo, de trein staat voor jullie al klaar."

Wij moesten eigenlijk lachen om het komediespel, maar hielden ons wijselijk stil daar wij reeds hadden vernomen, dat de Feldwebel, de Lagerführer, Bos en enkele andere Hollanders lang niet mis waren als het op slaan aan kwam.

Zo gingen wij dan regelrecht naar de wacht, waar een complete dievenbende reeds klaar stond om ons van al onze spulletjes te beroven. De schoelies lieten ons letterlijk niets behouden, alles werd afgenomen, constuums, onderkleren, schoenen, messen, bijbels, schrijfpapier, ja alles wat wij bij ons hadden, teveel om op te noemen. Als men een paar stevige laarzen of schoenen aan had, kon je deze maar netjes uittrekken en kreeg je er rommel voor terug.

Toen wisten wij nog niet, dat dit nog niets was bij al de ellende die ons nog te wachten stond. Na de ontroving werden wij stuk voor stuk kaal geknipt en kregen wij op de rug en op de broekspijp van onze kleding een groten H geschilderd. Dit betekende in het Duits "gevangene", en was bedoeld om ons het ontvluchten onmogelijk te maken.

Na deze kleinerende behandeling konden wij inrukken en gingen wij eens een kijkje nemen in de oude barak, waarin op dat moment $\pm$ 400 mannen waren ondergebracht.

Daar vertelde men ons van de vreselijke tonelen, die zich soms in het kamp afspeelden, tonelen die wij spoedig zelf in ogenschouw konden nemen.

Zo goed als het in mijn vermogen ligt, wil ik u verschillende van die feiten verhalen, die tezamen één grote aanklacht vormen tegen de onmenselijke beulen, de nazi 's en het Duitse regiem.

Spoediger dan wij het konden dromen, kregen wij zowaar kribben en strozakken, waar wij onze vermoeide ledematen op neer konden leggen.

Want dat wij 's avonds moe waren laat zich indenken, als ik u vertel dat wij 's morgens vaak voor 5 uur werden gewekt, waarna het ogenblik kwam voor zwarte koffie halen en dan aantreden voor het werk. Dit was dikwijls het ergste van de dagindeling, want als het meneer de Lagerführer, bijgenaamd "koning hermelijn" behaagde, liet hij ons met een gerust geweten soms één à anderhalf uur in sneeuwen koude en regen staan wachten en dat

meestal met een nuchtere maag.

Want als wij 's avonds, na een dag van hard werken in de puin of in de loopgraven in het kamp omstreeks 8 uur terugkwamen, konden wij eerst om 9 uur aantreden voor een kleine liter koolsoep en een hompje zure kuch. En als je dan voor het beetje gekookte koolrapenwater in de rij stond, dan werden er vlak langs je gezicht de schalen met heerlijke gebakken vis, pannenkoeken, enz. naar de Lagerführer weggebracht, waar wij alleen de heerlijke lucht van mochten opsnuiven en dan met je pannetje koolsoep weg kon gaan. Soms werd alles 's avonds al opgepeuzeld, maar men moest het dan de andere dag door honger te lijden weer ontgelden, want men kreeg niet eerder iets, als de volgende avond het bewuste pannetje koolsoep. De honger ging dan ook als een gevaarlijke ziekte door het kamp.

Als er hier of daar nog eens een klein stukje koek lag, dan werd het spoedig door een ander opgepeuzeld, na het eerst te hebben gestolen.

Velen van de gevangenen konden het niet bolwerken en er kwamen dan ook zieken en doden. Begrijpelijk was het, dat er enkele van de moedigsten het probeerden om te vluchten, en soms met een goed resultaat.

Ik was misschien 2 weken in het kamp, toen het gerucht ging, dat het 2 jonge kerels gelukt was om 's nachts uit het kamp te breken en de vlucht te nemen. In stilte wensten wij die 2 mannen een flinke portie geluk toe. 's Avonds moesten wij onschuldigen echter voor deze vlucht boeten.

Het was goed 9 uur, en wij stonden op het punt om op de krib te kruipen, toen als een plotseling opkomende donderbui de gehele wacht de barakken binnenstormde en ons onder bedreiging van geweer en revolver gelastte de handen in de hoogte te steken en naar voren te komen. Wij waren ontzettend geschrokken en dachten niets anders dan dat wij allen neergeschoten zouden worden, waarom dat wisten wij niet.

Wij stonden dus met de handen in de hoogte.

Iets ontzettenders is er niet te bedenken, dan dat men een uur lang met de handen in de hoogte moet staan onder de bedreiging, dat als men ze zakken liet er geschoten zou worden. Het was vreselijk.

Wij hadden een uur gestaan en mochten vanwege de krampen in onze armen onze handen tot op en achter het hoofd laten zakken. Misschien hebben de honden geweten dat zoiets helemaal niet meeviel.

De een voor de ander kreeg een hevige kramp in de biceps en wij probeerden om stiekum achter een ander zijn rug eventjes de armen te laten zakken. Maar het slachtoffer van wie

het werd opgemerkt, die kreeg er met een gummislang hevig van langs en moest daarna soms de onmogelijkste gymnastieoefeningen maken, totdat zij er eindelijk uitgeput bij neer vielen. Zo hadden wij reeds 2 lange uren gestaan en nog was het steeds de handen in de hoogte. Verschillende mannen huilden van pijn in hun armen. Helaas waren er anderen die door hun zenuwen moesten lachen, als de anderen slaag kregen. Arme kerels, want zij kregen er niet minder van langs.

Ja, het gebeurde vlak voor mijn ogen, dat iemand ook lachen moest. Dit werd echter opgemerkt door een jonge kerel van de Duitse Marine van omstreeks 18 jaar. Het slachtoffer werd door deze duivel in mensengedaante aan zijn haren naar voren getrokken en kreeg een pak slaag, hetwelk akelig was om aan te zien. Een hevige woede maakte zich van ons meester, maar wij konden jammer genoeg niets doen, daar wij bang waren om een zelfde lot te ondergaan.

Schijnbaar had deze duivel zijn zin nog niet, want toen kwam hij op het duivelse idee om de arme kerel een 50-tal diepe kniebuigingen te laten maken met de armen vooruitgestrekt en een kampstoeltje in zijn handen.

Wie het nooit geprobeerd heeft moet het eens gaan doen, dan zal u tot de conclusie komen, dat het voor uitgeputte mensen ondoenlijk is. Het slachtoffer zakte dan ook na enige tijd in elkaar en werd aan de kant geschopt om plaats te maken voor een volgend slachtoffer, die hetzelfde lot onderging.

Gelukkig kwam eindelijk na ongeveer 3 uur de Feldwebel binnen die eerst het onmenselijke tafereel lachend aanschouwde en ons toen mededeelde, dat wij onze armen konden laten zakken. Daarop werden wij naar buiten gestuurd om met elkaar een halve cirkel te vormen. Hierop werd ons de mededeling gedaan, dat wij deze barbaarse tuchttoefening hadden te danken aan de 2 kameraden, welke de vlucht hadden genomen, maar weer spoedig waren gegrepen vanwege de H op de kleding, die hun kenmerkte als een gevangene.

Thans zouden deze makkers gefusilleerd worden, werd ons gezegd.

Wij schrokken geweldig, toen het reeds op beestachtige wijze toegetakelde tweetal naar voren werd gebracht.

Alles was voor de doodstraf gereed. Een dodelijke stilte kwam over ons allen, die het zagen, en een ieder wiste zich het angstzweet van het gezicht. Uiterlijk stonden daar 2 dappere kerels.

Plotseling stapte de Feldwebel naar voren en vertelde ons, dat hij thans nog eenmaal van de doodstraf zou afzien en dat deze 2 mannen thans een geduchte, maar feilloze aframmeling zouden krijgen.

Hiertoe werden eerst 4 van hun beste vrienden naar voren gebracht, die de mededeling ontvingen dat zij hun 2 vrienden de straf met de zware gummislang op moesten leggen. Was er nog iets onmenselijker denkbaar? Reeds bij de eerste slagen, die betrekkelijk zacht aankwamen, klonk het gehuil van de 2 mannen tot ver in 't rond.

Blijkbaar ging het de Lagerführer lang niet hard genoeg, want hij gaf bevel eerst aan de vrienden eens te laten voelen hoe men slaan moest.

Ik ben daarop stiekum weggegaan, want ik kon met geen mogelijkheid het lijden aanschouwen wat nu werd geleden. In een van de volgende dagen kreeg ik hevige kramp en meldde mij bij de dokter. Deze onderzocht mi j en constateerde dat ik de gevreesde bloeddissenterie had. De ziekenzaal ging voor mij open en ik kwam bij de patiënten te liggen, waarvan er haast dagelijks naar het lijkenhuisje gingen. Ik was eigenlijk van mening dat het eten voor mij er nu wel wat beter op zou worden, maar ik had buiten de waard gerekend.

De Lagerführer had voor de zieken als zinspreuk:

"Wie niet werkt zal niet eten",

en daar konden wij het mee doen. Gelukkig dat er 4 Hollandse doktoren waren, die al het mogelijke voor de zieken deden. In de ziekenzaal kwam ik voor een raam te liggen en kon zodoende het gehele kamp haast overzien. Op zekere avond kwamen de ploegen binnen en ik lag gewoonlijk het raam uit te kijken. Op een gegeven moment zag ik ongeveer 125 gevangenen voor het kamp blijven staan en niet naar binnen gingen. Wat was hier het geval? Deze 125 mannen hadden hun werk op de landerijen van verschillende boeren, waar zij loopgraven moesten maken. Nu hadden enkelen van die troep kans gezien om de deur van een schuur in een boerderij open te maken en daar hun zakken te vullen met heerlijke z.g. paardebonen, hetwelk een prachtig middel was om de honger te stillen. Dit werd aan de anderen doorgegeven en zo gebeurde het, dat tegen de avond een 125 man hun zakken vol met bonen hadden en dat een boer bij Wilhelmshafen een zak bonen minder had. Er zou echter een kink in de kabel komen. De Duitse boer moest in zijn schuur wezen en kwam daar tot de voor hem onaangename ontdekking, dat er een zak bonen was gestolen. De bonen althans, want de zak was in een hoek geschopt.

De boer, die lid was van de Gestapo had niets anders te doen dan onze Lagerführer op te bellen en onze "koning hermelijn" beloofde de jongens een prima ontvangst.

Na even gewacht te hebben werden de kampdeuren opengedaan en moest de stoet zich begeven naar het plein, waar zij moesten aantreden. Hier werd bevel gegeven één voor één naar voren te komen en hun zakken leeg te halen. En daar stapelde zich voor de ogen van de moffen een complete mud paardebonen op. De uitwerking hiervan was vreselijk voor alle

125 mannen. Zij werden stuk voor stuk door de Duitse en Hollandse beulen afgerost. Het gekerm en gekreun was vreselijk om aan te horen. Maar pas kregen onze makkers het slot van deze mishandeling, toen hun werd verteld dat zij 24 uur zonder eten moesten blijven. Er ontbrandde een felle haat tegen al wat Duitser heette en tegen de Hollandse beulen, die om in een goed blaadje te komen bij de Lagerführer en consorten hun medegevangenen zowat dood sloegen.

Het is voor mij altijd onbegrijpelijk geweest, dat iemand zichzelf vergooit aan het regiem van de mof, enkel en alleen om zelf een beter baantje te krijgen en geprezen te worden door de bloeddorstige Lagerführer.

Zo stonden wij ook verbaasd te kijken, toen een predikant uit de provincie Groningen de jongens die niet van een ander hun eten af konden blijven met de gummislang een barbaarse afstraffing gaf, om het later in geuren en kleuren rond te vertellen, wat voor een flinke knul hij wel was.

Deze man, die in alles voor ons tot een voorbeeld moest wezen, en ons als predikant zijnde, behoorde te troosten en te bemoedigen, deze man werd in onze ogen een judas, die zijn Meester verried.

Ik lag ziek en bleef ziek, daar wij geen noemenswaardige medicijnen kregen, die ons van de gevreesde ziekte af kon helpen. Hierdoor groeide het aantal zieken met de dag. Schijnbaar had "koning hermelijn" hier genoeg van, want op een morgen komt hij omstreeks 5 uur met zijn gummistok de ziekenzaal opvliegen en geeft mij met enkele anderen een paar hevige slagen en raad mij aan, om ogenblikkelijk van mijn strozak af te komen en aan te treden, wilde ik niet meer slagen oplopen.

Volgens hem had ik nu lang genoeg op mijn krib gelegen.

Het was voor mij een hele toer om op de been te blijven, want ik was door mijn ziekte erg verzwakt. Op het pleintje werd ik midden in de loopgravenploeg gestopt en al vertelde ik honderd keer, dat ik onmogelijk kon gaan werken, ik moest mee.

Eerst gingen wij onder strenge bewaking met de trein mee, waarna wij een half uur moesten lopen om op de plaats van bestemming te komen. Ik dreigde zo nu en dan door mijn zwakte te bezwijken, maar wist mij nog steeds op de been te houden.

Aan de wachtposten vertelde ik, dat al zouden zij mij ook doodslaan het mij in deze omstandigheden onmogelijk was om te werken of iets uit te voeren.

Gelukkig nam men weinig notie van mij. Omstreeks 12 uur werd er gepauzeerd en ging ik ondersteund door 2 makkers met de anderen mee naar een soort schuur, waar wij konden verblijven .

Door de zwakte blijkbaar overmeesterd zakte ik vlak voor de deur in elkaar en verloor het bewustzijn. Doordat er geen dokter aanwezig was, bleven mijn makker en een ziekenverpleger bij mij, want ik was nog steeds niet bijgekomen. Om 4 uur sloeg ik even mijn ogen op, en vertelde dat ik hevige pijn had, even daarna was ik weer weg.

Men begon mijn toestand donker in te zien, want inmiddels lag ik te zwemmen in mijn bloed en ontlasting. Aan de wacht werd gevraagd of men mij niet achter mocht laten daar ik er ernstig aan toe was. Maar van welke Duitse partijhond kan men iets goeds verwachten?

Het antwoord was dan ook, dat ik mee terugmoest naar het gevreesde kamp, hetzij dood of levend. Zo goed als het in hun vermogen lag, werd ik door mijn kameraden op een ladder gelegd en daar ging het op de trein die ons terug zou voeren naar het kamp.

Toen wij 's avonds om 9 uur in het kamp arriveerden, was bij mij het bewustzijn nog niet teruggekeerd. De Lagerführer ging hevig te keer, toen hij hoorde wat er met mij gebeurd was en oordeelde dat men mij maar aan de kant moest gooien, daar ik toch wel dood zou gaan.

Gelukkig waren de Hollandse doktoren een andere mening toegedaan en gaven mij direct een aantal (clandestiene) spuitjes, hoewel zij het ergste voor mij vreesden. Wonder boven wonder, kwam ik er na een 3 weken zwaar ziek te zijn geweest er toch weer boven op.

Ik had echter bijna geen eten gehad en kreeg met dat ik beter werd flinke honger, die mij op zekere nacht noodzaakte om eens een aanval op het depot van de koolrapen te wagen. Het was reeds flink donker, toen ik in mijn eentje de barak uitsloop om mijn kans te nemen. Alles ging goed.

Zonder lawaai te maken verbrak ik het slot op de deur en wipte naar binnen, waar ik spoedig mijn honger begon te stillen aan een heerlijke koolraap. Daarop werd de terugtocht ondernomen. Ik was nog maar net de deur uit en had deze weer zo goed mogelijk dicht gedaan, toen er plotseling een schot viel. Een kogel uit het geweer van de dienstdoende wacht hoorde ik langs mij heen fluiten. Kans om een goed heenkomen te vinden had ik niet meer, want reeds kwamen de moffen op mij af stormen, die mij meenamen naar het wachtlokaal, waar ik opnieuw kennis maakte met een gummistok.

Naderhand werd gevraagd, waarom ik groot zwijnhond die ik was, een koolraap stal.

Hierop antwoordde ik het geboefte, dat geen mens eten zou stelen als hij geen honger had.

Het geschreeuw van de Feldwebel, wat op mijn antwoord volgde, kon reeds van verre gehoord worden. Onder vloeken en tieren vertelde hij mij dat er nergens in Duitsland honger was, maar als ik honger had, wist hij die wel te stillen. Hij beval een soldaat 3 koolrapen te

halen, die ik achter elkaar op zou moeten eten. Ik rilde reeds bij de aanblik, maar zette toch stevig mijn tanden in de eerste raap.

Daar ik enige tijd geleden reeds één op had, was mijn lust er gauw van af. Er lagen er echter nu nog 2, en ik gaf te kennen dat ik niet meer lustte, ik kon wel spuwen.

De Feldwebel gaf een slag op tafel, en brulde mij toe dat ik honger had en dat alle 3 rapen naar binnen moesten.

Met lange tanden begon ik opnieuw, maar bracht het niet verder dan halverwege, terwijl de schoelies er bij stonden te lachen.

Daar ik niet verder wilde eten, werd mij een klem op mijn neus gezet en iedere keer dat ik adem haalde, moest ik mijn mond open doen en werd er met kracht een stuk raap ingeduwd, totdat onder vermaak van de moffen de stukken in mijn maag waren verdwenen.

Daarop werd ik weggestuurd met de mededeling, dat ik wel nimmermeer honger zou krijgen.

Hoe er nog zoveel van onze mensen in Holland levend zijn teruggekeerd is mij een raadsel .

Daarbij kwam nog dat wij door het ongedierte werden opgegeten. 's Avonds kon men het gehele kamp bezig zien zich te luizen. Het gaf echter bitter weinig, want al maakte men er 100 dood en je kroop weer op je strozak dan had je er 3 maal zoveel voor terug. Helaas werden er van onze jongens de meesten onverschillig en kon het hun weinig schelen hoe het in het kamp toging. Waren er mannen bij die geld bij zich hadden, dan werd met liefde f 35,- voor één sigaret betaald. Weer anderen die honger hadden, ruilden in een onverschillige bui hun gouden trouwring b.v. voor 2 duitse kuchen. Anderen ruilden de kleren die zij aan hadden voor een hap eten. Het egoïsme vierde hoogtij. Er kwam een verwildering van geest onder de mannen, en verschillende hadden de moed en de hoop verloren.

Gelukkig waren er ook anderen die deze jongens weer wat moed in pompten.

Op de ziekenzalen was het al even treurig gesteld.

De meesten lagen daar met een de besmettelijke bloed-disenterie, wat zij hadden gekregen door het weinige en zeer slechte eten. Er werd hier ontzettend geleden, ja zo erg, dat het nauwelijks is weer te geven. Is het dan niet te begrijpen, dat sommige personen de dood een uitkomst vonden? De laatste maand waren er van de 900 gevangenen meer dan 500 ziek of arbeidsongeschikt. En dan was er de vreselijke honger, die bij iedereen aan de maag knaagde. Het was dan ook geheel geen

wonder dat er op zekere morgen 25 kuchen waren gestolen, plus een hoeveelheid boter en jam. 's Morgens werd het ontdekt en onder een serie vloeken van de Lagerführer werd ons verteld, dat als de daders die morgen niet gevonden zouden worden, de ziekenzalen het moesten ontgelden en voorlopig geen eten zouden krijgen. Wij waren blij dat het echter zover niet zou komen, want dezelfde morgen hoorden wij onder de zieken een zucht van verlichting opgaan, toen zij hoorden dat 3 daders waren gepakt, die zeer zeker een zucht van angst en vrees hebben gegeven. Wat deze 3 mensen is aangedaan is ontzettend en bijna niet te geloven, Nadat zij zich moesten uitkleden, werden zij op beestachtige wijze geslagen, zodat men het gekerm duidelijk kon horen. Het klinkt misschien ongelovig als ik u vertel dat zij daarna in de ontluizingsoven werden gestopt, die toen zij er eenmaal in zaten, op last van de Lagerführer op warmte moest worden gezet. Gelukkig hadden wij een Hollandse stoker, die zijn verstand gebruikte en aan hem is het te danken, dat die 3 mannen niet levend werden geroosterd. Bovendien werden zij 24 uur lang, 10 minuten van ieder uur geslagen. Dat er verschillende mensen geestesziek werden, laat zich begrijpen. Door dit vreselijke kampeven stonden wij in het voorportaal van de hel. Op Goede Vrijdag maakten wij een van de zwaarste en vreselijkste bombardementen mee. Het is 's morgens een uur of 10, toen er luchtalarm werd gegeven. De Duitse helden zochten hun heil in een zware betonnen bunker en wij als Hollanders konden genoeg nemen met een bouwvallige modderberg of in onze barak blijven. Het laatste koos ik en met enkele anderen stond ik te kijken naar de vliegende Tommy's. Wat schrokken wij vreselijk, toen met een ontzagwekkende snelheid en een hevig donderend geluid een bom naar beneden kwam vallen van een groot kaliber. De uitwerking was vreselijk. Op het punt waar hij terecht kwam was het een vuurzee. Door de luchtdruk waren wij een behoorlijk stuk van onze plaats gelicht, waar wij ons in de gauwigheid lieten vallen. Het bleef echter niet bij één bom, tientallen kwamen rondom ons kamp neer. Eentje zo vervaarlijk dichtbij, dat wij reeds dachten het loodje erbij neer te leggen, het bleef echter bij ruiten, kozijnen en deuren van de barak. De uitwerking was geweldig, rondom was het een grote vuurzee en wij wisten dat het zo goed ging, want wij geloofden stellig dat de bondgenoten zouden proberen om spoedig een eind te maken aan deze oorlog met zijn verschrikkingen. Met de dag liep het sterftcijfer in de hoogte en kwamen er steeds meer zieken

in de ziekenzalen te liggen. Ja, het werd zo erg, dat een direct ingrijpen noodzakelijk werd. Ons werd medegedeeld, dat de zieken overgebracht zouden worden naar Holland. Er kwam weer leven onder de zieken na zo'n opwekkend antwoord. Maar al wat er kwam geen ziekentransport. Men vertelde het nog eens, maar weer werd het een hopeloos wachten.

Zo verliepen er een paar dagen, ja weken en er gebeurde niets, alles bleef hetzelfde, totdat het aan enkelen en mij bekend werd, dat wij vanwege het grote besmettingsgevaar voor het Duitse volk, vergast en vernietigd zouden worden. Om niet een ontzettende paniekstemming te doen veroorzaken hielden wij ons stil. Maar wat er toen in ons binnenste om is gegaan, laat zich begrijpen. Dat het een feit was wat ons te wachten stond, kenmerkt het feit dat dit later door 2 doktoren nog persoonlijk aan mij is verteld, nl. door dr. Pietersen en dr. Prakke. Gelukkig is het zover niet gekomen, maar kregen wij bericht, dat men iets anders met ons voor had, dat wij namelijk zaterdag, 15 april met ± 550 zieken naar Holland zouden worden teruggebracht.

Door een saboterende Duitse Tod arts van wie wij de volle medewerking hadden, werden wij allen afgekeurd. Deze Duitse arts heeft voor ons gedaan wat in zijn vermogen lag en daarmee bewezen dat tussen al die honden ook nog eens een mens wordt gevonden.

Onze blijdschap was zeer groot, maar toch waren wij ook nog wel bang, dat wij nu vervoerd zouden worden naar een of ander kamp om daar afgemaakt te worden. Wij hadden het vertrouwen in alle moffen verloren. Na een vreselijke tijd te hebben doorgemaakt, werden op 15 april de deuren om 8 uur 's morgens voor ons geopend en verlieten wij het strafkamp, waar wij menige kameraad achter moesten laten, die nimmermeer terug zou komen.

HOOFDSTUK III

Naar Nederland terug.

Een lijdensweg en triomftocht.

Wij stonden allen aangetreden 4 aan 4 om straks de trein binnen te stappen, die ons zou vervoeren naar Emden, waar wij per boot de overtocht zouden wagen.

Eerst konden wij onze honger stillen aan één hele Duitse Kuche, plus een ons worst en één derde pakje boter. Gretig zetten wij onze tanden in de grote hoeveelheid, die wij mee hadden gekregen voor de reis. Hier moesten wij 3 dagen mee doen was ons gezegd, doch de meeste mannen onder ons aten alles in één keer op. Deze mensen wilden zich in Duitsland éénmaal zat eten.

Het rode kruis zou ons vervoeren, doch het leek er bitter weinig op, want het ging als in de heenreis, wij werden als beesten in veewagens gestopt en dat met zoveel zieken. Het werd dan ook een hopeloze toestand. Met $\pm$ 60 man werden wij in een wagen gestopt, de ergste zieken in een wagen apart. Dat de toestand van ons ernstig was laat zich indenken als ik u vertel, dat reeds bij aankomst van de trein een van ons stervende was. De stakker die wij naar het kamp moesten terugbrengen zou nimmermeer in Nederland terugkeren.

Wij hadden reeds enkele uren in de treinwagon doorgebracht, toen er om 11 uur het bericht kwam, dat wij vertrokken.

Zo trok de locomotief ons voorgoed uit Wilhelmshafen vandaan, de herinnering aan het kamp in ons meedragend.

Wij reden om goed 12.00 uur Zande binnen 15 km van het kamp verwijderd. Het werd één uur, twee uur en nog stonden wij op dezelfde plaats. Zo nu en dan moest er eens iemand uit, maar dit was voor de anderen vreselijk. Daar wij wederom als haringen in een ton tegen elkaar aanlagen, stapte de persoon die er uit moest maar boven over de anderen heen naar de uitgang. Daar wij allen eigenlijk ook voetpatiënten waren veroorzaakte dat een hevige pijn. Het gekreun en gekerm der zieken was vreselijk en wee de persoon als hij weer terugkwam. Dit ging zo de gehele nacht door en nog bleven wij waar wij 's nachts reeds aangekomen waren.

De zondagmorgen brak aan en wij gingen zo goed en zo kwaad als het mogelijk was een kijkje nemen op het rangeerterrein waar onze trein stond. Daar mijn makkers en ik

niet al te veel Kuche meer hadden, besloten wij om eens een kijkje te nemen in het dorp om onze proviand te vullen.

Dit konden wij gemakkelijk doen daar onze trein niet eerder dan 's middags om 12 uur zou vertrekken.

Het gelukte ons hier en daar wat te bemachtigen en wij keerden tegen 12 uur weer terug. Wij schrokken geweldig, toen wij dichterbij gekomen waren ontdekten wij dat onze trein reed. Zouden wij nu het op huis aanging in dit verschrikkelijke oord moeten achterblijven?

Gelukkig kwamen wij tot de ontdekking dat het maar rangeren was, maar toch deden wij ons best om zo spoedig mogelijk weer tussen de anderen te zitten. Doordat wij met zovelen in een kleine ruimte moesten liggen en zitten, bleef het in de wagons een gekerm en een gekreun. De gevolgen bleven dan ook niet uit, want al spoedig was er één dode ander 550 zieken, die naar Holland gingen.

Eindelijk zette de trein zich in beweging en ging het met een kalm gangetje op Norden aan, een klein stadje in Oost-Friesland van het Duitse land. Hier kwamen wij om vijf uur aan en die het konden doen gingen eens een kijkje nemen in deze streek. Groot was onze verwondering toen wij door de Duitse bevolking naar binnen werden geroepen en daar onthaald werden op allerlei lekker eten. Fel was hun haat toen zij hoorden hoe hun landgenoten ons hadden toegetakeld. De lekkere hapjes waren voor ons.

Terwijl wij zaten te smullen vertelden zij ons, dat het Duitse volk nooit kon vergoeden wat zij thans aan ons hadden misdreven. In dit plaatsje waar de bevolking geheel anti-nationalistisch was, hebben wij ons te goed kunnen doen aan gebakken aardappelen in spekvet, eieren, witte brood, spek, rogge, echte thee, teveel om op te noemen.

Dit zou ons echter berouwen, want de een na de ander kreeg hevige kramp en het meeste eten wat heerlijk genuttigd was, lag spoedig weer buiten de wagens.

Om 9 uur vertrokken wij en kwamen tegen middernacht in Emden aan. Eerst de volgende morgen zouden wij overvaren, waar wij met verlangen naar zaten uit te kijken.

Intussen was er weer een dode bij gekomen.

Eindelijk was het dan zover dat wij over werden gebracht op een grote rijnaak en wij koers zetten naar Nederland. Na anderhalf uur gevaren te hebben kwam de kust van Holland in zicht en werden wij enkel door deze aanblik ontroerd.

Dichtbij de kust kregen wij opnieuw een dode en werd de vlag halfstok gehesen. Nu wij weer een klein beetje mens werden, beseften wij pas wat het moest wezen om in het gezicht van de vrije Nederlandse kust te moeten sterven.

Zo liepen wij dan de veilige haven van Delfzijl binnen, waar spoedig zou blijken dat het erin het geheel niet veilig was. Want plotseling kwamen er een achttal Engelse jagers te voorschijn uit de wolken, die de haven onder vuur namen. Overal vlogen, de kogels in het rond en het mag een wonder heten, dat er geen mens werd getroffen. De burgemeester ter plaatse had er voor zorg gedragen dat wij een onderkomen zouden vinden in de omliggende dorpen, waar wij met boerenwagens naar toe zouden worden gebracht om in de noodziekenhuizen te worden opgenomen.

Toen de ergste zieken in Delfzijl naar het ziekenhuis waren gebracht (waar er vier van zijn overleden) , ging het onder geleide van de Grüne Polizei dwars door Delfzijl. De bevolking was daar geweldig. Een hevige ontroering maakte zich van ons meester toen wij dinsdag 7 april door de straten van de stad reden en wij onder gejuich van het publiek werden bedolven onder brood, spek, melk en allerlei heerlijk eten. De tranen van blijdschap liepen ons over de wangen, want nu bemerkten wij pas wat een voorrecht het was om weer in Holland te zijn.

Na een dag ondergebracht te zijn geweest in een kamp bij Delfzijl, gingen wij de andere dag naar de dorpen toe.

In Spijk het eerste dorp waar wij kwamen om zieken af te leveren, maakte ik voor het laatst kennis met de Duitse bloedhonden, die mij probeerden om te brengen.

Nadat de zieken waren afgeleverd, was ik in de haast naar het toilet gegaan.

Hierdoor gebeurde het dat ik vlak voor mijn ogen de wagens weg zag rijden. Ik, deelde dit mede aan een S.S. officier, die het transport met een aantal S.S.-ers begeleidde.

Hij gelaste mij om voor op het spatbord plaats hemen waaraan ik gehoor gaf, en daar gingen wij met een gangetje van 80 km de boerenwagens achterop. Vlak bij deze wagens gekomen, gaf de mof plotseling een zwenk naar links, waardoor hij over een blok beton van 30 cm reed. Door de grote schok verloor ik het evenwicht en tuimelde van de auto voor zijn wielen, die mij ongeveer 5 meter voortrolde. Daar kwam ik tegen een brugleuning tot staan.

Mijn benen waren wat gekneusd en mijn rechterhand had een klap gekregen

waardoor 2 kleine botjes gebroken waren. Lachend vroeg deze 5.5. boef of ik nog leefde. Hierop durfde ik geen gepast antwoord te geven, daar ik bang was dat ik weer retour zou moeten en daar had ik niet veel zin in.

In Rodenschool lieten de Duitsers ons aan ons lot over, wat wij bijzonder op prijs stelden. Over 4 verschillende dorpen werden wij verdeeld. En in de dorpen Spijk, Rodenschool, Uithuizen en Uithuizermeden hebben wij het ondervonden dat er Nederlanders zijn die alles over hadden voor hen, die hebben moeten lijden voor de vrijheid van hun Vaderland.

Het is een triomftocht geworden en wij werden evenals in Delfzijl begraven onder de levensmiddelen. Deze dorpsbewoners hebben voor ons gedaan wat in hun vermogen lag. In de noodziekenhuizen zijn wij heerlijk gereinigd en het verplegend personeel komt zeker alle lof toe, die al hun krachten hebben gegeven tot het verkrijgen van onze gezondheid.

Op 20 april mochten wij met gejuich de Canadezen begroeten, die ons direct kwamen opzoeken.

En zo verkregen wij als illegale werkers na een vreselijke tijd te hebben doorgemaakt de vrijheid terug.

Wij mogen nu alleen nog maar denken aan hen die niet met ons konden terug keren en een ogenblik in gedachten vertoeven aan de onbekende graven. Wij weten één ding dat hun offers niet tevergeefs zijn geweest.

Thans heffen wij onze hoofden weer omhoog, want veel moet er gebeuren en veel staat er weer te wachten. Maar wij kunnen en mogen met alle Nederlanders medejuichen en zingen:

" Nederland is weer herrezen
uit de Duitse dwingelandij.
Weer zal onze leuze wezen,
eendracht maakt ons sterk en vrij.
Wij zetten nu de zorgen aan de kant,
want zijn weer in een vrij, vrij Nederland."

Katwijk aan Zee, 7 juni 1945.

J.G. Barendsma